

9. Малькова З.А. Пути обновления систем образования: Непрерывное образование как стратегия развития образовательных систем / З.А. Малькова // Реформы образования в современном мире: глобальные и региональные тенденции. – М., 1995. – 142 с.
10. Малькова З.А. Основні тенденції розвитку освіти за кордоном / З.А. Малькова, Б.Л. Вульфсон. – М. : Изд-во УРАВО, 1998. – 32 с.
11. Матвієнко О. Принципи становлення систем неперервної освіти як глобальна тенденція / О. Матвієнко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 5. – С. 326–330.
12. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 9–22.
13. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта як світова тенденція / Н.Г. Ничкало // Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. – К. : Вибір, 2002. – С. 47–48.
14. Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 3. – С. 10–39.
15. Солдатенко М.М. Проблеми розвитку неперервної професійної освіти / М.М. Солдатенко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / за ред. І.А. Зязюна. – К. : ВІПОЛ, 2000. – С. 228–248.
16. Фор Э. Учитесь быть: Мир образования сегодня и завтра / Э. Фор. – Париж ; Лондон: ЮНЕСКО / Харрап, 1972. – 210 с.
17. Dave R. Foundations of Lifelong Education / R. Dave. – Oxford, 1976. – 137 p.
18. Lengrand P. An Introduction to Lifelong Education / P. Lengrand. – London ; Paris ; Croom Helm : The UNESCO Press, 1975. – 173 p.

ПОСТНИКОВА Л.А.

ФІЛОСОФСЬКІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ

Комунікація є невід’ємною частиною життя кожної людини. Різні аспекти комунікації розглядали такі вчені, як: К. Ясперс, В. Сергієчева, С. Головін, О. Фебер, А. Крошбі, С. Хілл, Б. Тернер, О. Зарецька, В. Томилов, В. Конечько, Ю. Гусев. Однак досі немає однозначного погляду на поняття спілкування, що підкреслює складність цього явища. Поняття “комунікація” використовується в категорійному апараті техніки, психології, соціології й педагогіки в різних інтерпретаціях.

Мета статті – описати різні погляди на поняття комунікації та узагальнити їх.

З позиції філософського погляду комунікацію розглядав К. Ясперс, який оцінював її як важливу складову життя людини: “Комунікація – це універсальна умова людського буття. Вона буквально є складовою її всеохоплюючої сутності. Все, що є в людині і для людини, отримується насамперед у комунікації. Поза комунікацією не можна уявити людську свободу ... Розум дорівнює необмеженій волі до комунікації” [8, с. 187]. Проблему комунікації вивчали такі психологи, як Г. Андрєєва, О. Батаршев, С. Головін, В. Сергієчева та інші.

Термін “комунікація” походить від латинського слова “communis”, що означає “спільний”: передача інформації від одного суб’єкта до іншого,

спроба встановити “спільність” між ними і досягнути адекватного розуміння інформації, що надсилається. В. Сергієчева зазначає, що комунікація складається з пошуку, відправлення, прийому, переробки, оцінювання інформації і в ідеалі завершується прийняттям рішення або здійсненням конкретних дій і взаємодій між учасниками спілкування [6, с. 11].

С. Головін характеризує поняття “комунікації” як зв’язок, у перебігу якого відбувається обмін інформацією між системами. Між суб’єктами спілкування відбувається взаємодія, яка має назву “комунікативний акт” і яка має такі компоненти: 1) адресат – суб’єкт комунікації; 2) адресант – той, кому направлено повідомлення; 3) повідомлення – зміст, який передається; 4) код – засіб передачі повідомлення; 5) канал зв’язку; 6) результат – те, що є досягнутим у процесі комунікації. Водночас, автор вважає комунікацію смисловим аспектом соціальної взаємодії, в процесі якої людина здійснює контакти з іншими людьми. Такі дії С. Головін називає комунікативними. Для процесу комунікації характерним є досягнення соціальної спільності при збереженні індивідуальності кожного її елемента [7, с. 583].

У “Сучасному словнику практикуючого психолога” наводяться визначення різними авторами терміна “комунікація”. О. Фебер характеризує комунікацію як переміщення чогось з одного місця на інше, маючи на увазі, що переміщуватися можуть повідомлення, сенс, значення тощо. При цьому й у того, хто передає, й у того, хто приймає, має бути спільний код, для того щоб правильно інтерпретувати значення інформації, яка міститься в повідомленні. Автор також зазначає, що “ці визначення впливають у першу чергу на створення моделей взаємодії, що розвиваються, між людьми” [7, с. 361].

А. Крошбі, С. Хілл та Б. Тернер визначають комунікацію як “передачу повідомлення від однієї сторони до іншої”. У своїй праці вони розглядають питання комунікації з урахуванням того, хто з ким спілкується, за допомогою чого здійснюється комунікація, якими є зміст і ефект комунікації. Вони зауважують, що процес комунікації здійснюється на різних рівнях – між індивідами, між соціальними групами в рамках одного суспільства та між різними суспільствами. Комунікація, на їхню думку, – це складний процес, який включає в себе багато своєрідних компонентів [7, с. 186].

У процесі вивчення питання ділового спілкування О. Зарецька визначає комунікацію як “процес обміну інформацією між її носіями через систему знаків і вчинків” [4, с. 24]. О. Зарецька вважає синонімами цього терміна перемови, слухання, бесіди, написання текстів. Метою спілкування автор вважає задоволення своїх потреб у професійній діяльності й у побуті, прагнення позитивного іміджу, бажання бути почутим і отримати подяку, надія бути спроможним виконати завдання і досягнути своїх цілей. Виходячи із цього, головна мета формування комунікаційних навичок – це “допомогти людям почувати себе комфортно, відчувати задоволення від спілкування з друзями і колегами” [4, с. 25]. Автор зауважує, що комунікація реалізується через усні і письмові повідомлення. Обмін інформацією надає

людям змогу разом працювати, формулювати цілі і досягати своєї мети. О. Зарецька стверджує, що успішні керівники володіють насамперед добре розвинутими навичками усного та письмового спілкування. Автор також звертає увагу на те, що здатність людей співпрацювати, виконуючи певні завдання, і отримувати задоволення від праці залежить від вміння передавати інформацію, яка мотивує, спрямовує і контролює діяльність.

Питання комунікації і ділового спілкування розроблялися В. Лавриненко, який дає визначення діловому спілкуванню як спілкуванню, яке “має зовнішні цілі і яке служить засобом організації і оптимізації того чи іншого виду предметної діяльності: виробничої, наукової, комерційної та ін.”, зазначаючи при цьому у будь-якій справі спілкування і взаємодію учасників як необхідний засіб забезпечення його ефективності [9, с. 26]. В. Лавриненко ототожнює ділове спілкування і комунікацію, зазначаючи, що ділове спілкування – це “перш за все комунікація, тобто обмін інформацією, яка є значущою перш за все для учасників спілкування” [9, с. 34]. Основним завданням ділового спілкування, на думку науковця, є продуктивна співпраця і вміння спілкуватися, що передбачає вміння розбиратися в людях і на цій основі будувати свої відносини з ними, що передбачає вивчення психології спілкування, того, як люди сприймають один одного, обмінюються інформацією, взаємодіють. В. Лавриненко наголошує на необхідності впровадження нового стилю мислення і соціальної поведінки. Відзначає необхідність виробити вміння керування людьми, виважено аналізувати будь-які складні ділові ситуації, не лякатися нових рішень, вміти з негативного досвіду мати позитивні висновки, навчатися постійного самоаналізу і об’єктивної оцінки своїх дій або дій інших людей.

В. Томилов характеризує комунікацію в рамках культури підприємництва як “процес, у якому деяка ідея передається від джерела повідомлення до одержувача з метою змінити рівень знань, установки, поведінку, отже, комунікація – це процес передачі інформації, який різним чином впливає на об’єкт залежно від змісту повідомлення, яке, у свою чергу, може мати інформуючий характер” [10, с. 217]. Комунікація – це ланка, яка пов’язує елементи виробничо-господарської системи, а також цю систему і елементи зовнішнього середовища. Питання ділового спілкування В. Томилов розглядає з точки зору спілкування керівника та підлеглого у процесі їхньої професійної діяльності, зумовленої необхідністю якісного і своєчасного виконання завдань, які постають перед ними.

В. Конецька, вивчаючи питання соціальної комунікації, аналізує поняття “спілкування”, “комунікація” і “мовленнєва діяльність”. Вона зазначає, що терміни “спілкування” і “комунікація” дуже часто використовуються як синоніми. Термін “комунікація”, за В. Конецькою, має три значення, або інтерпретації. По-перше, це засіб зв’язку будь-яких об’єктів матеріального або духовного світу. По-друге, це передача інформації від однієї людини до іншої. І по-третє, комунікація – це передача й обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього. Соціально зумовлені норми і правила спілкування реалізуються в мовленнєвій діяльності, яку

В. Конецька характеризує як систему мовленнєвих дій, основний мотив якої пов'язаний з виробництвом мовлення. Мовленнєва діяльність здійснюється, на думку В. Конецької, відповідно до норм та правил мовленнєвої поведінки, яка є притаманна конкретному суспільству [5, с. 112].

В. Конецька розрізняє поняття “комунікації” і “спілкування” та дає їм такі визначення. Спілкування – це соціально зумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їхньої пізнавальної, трудової та виховної діяльності, яка реалізується за допомогою вербальних засобів комунікації. Комунікація – це соціально зумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування різними каналами за допомогою різних комунікативних засобів, це цілеспрямоване спілкування, яке реалізується в конкретних мовленнєвих ситуаціях згідно з нормами мовленнєвої діяльності. В. Конецька зазначає, що, за даними різних учених, комунікативна діяльність становить понад 80% загальної діяльності людини, 45% з якої припадає на аудіювання, 30% – мовлення, 16% – читання і 9% – письмо. Виходячи із цих даних, автор вказує на значну важливість формування комунікативних умінь і навичок [5, с. 133].

Багато науковців вважає спілкування поняттям, яке схоже на поняття комунікації. О. Батаршев відзначає, що спілкування є взаємодією людини з іншими людьми або людиною, “взаємодією суб'єктів”. У спілкуванні беруть участь мінімум дві людини, і в діалозі сходяться два поняття, “два рівноцінних голоси” [1, с. 9]. Поняття “спілкування” пов'язане з психічними пізнавальними процесами (відчуванням, сприйняттям, уявою, пам'яттю, мовленням, увагою, мисленням). Процес спілкування виступає як обмін різними видами діяльності, їхніми способами та результатами, інтересами, почуттями тощо.

Н. Бутенко дає такі визначення поняттю “спілкування”, яке є близьким до визначення О. Батаршева. Спілкування – специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників певних соціальних груп, що здійснюється на основі відображення соціальної дійсності. Спілкування – це процес взаємодії й взаємин суб'єктів (особистостей, соціальних груп), у якому відбувається взаємний обмін діяльністю, інформацією, емоціями, навичками, уміннями, а також вольовий контакт. Він також виділяє поняття мовного спілкування і мовної комунікації [2, с. 377]. Мовна комунікація – це інформативна й комунікативна сторона мовленнєвої діяльності. Мовне спілкування – це процес встановлення та підтримки цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми за допомогою мови [2, с. 375].

Ю. Гусєв визначає співвідношення понять “спілкування” і “комунікація”. На його думку, комунікація – це один з видів спільного зв'язку, так званий спрямований зв'язок. Це передача чого-небудь, у тому числі інформації, від одних предметів іншим. Спілкування, на погляд Ю. Гусєва, завжди передбачає комунікацію як один з елементів, тобто спрямовану передачу інформації, але не зводиться до неї. Отже, спілкування, за

Ю. Гусєвим, перш за все, є суб'єктно-суб'єктним ставленням. На його думку, спілкування, як процес, необхідно розглядати як сукупність об'єктивних потреб, певних інтересів, цілей, структури, засобів, техніки спілкування, кінцевих результатів. Спілкування має двосторонній характер та обов'язково передбачає зворотний зв'язок. Спілкування за своїм змістом значно складніший і багатший процес, ніж просто передача і прийом інформації. Воно є складним процесом взаємодії двох або більше людей [3, с. 5].

Основою спілкування Ю. Гусєв називає потребу людини в іншій людині, у спілкуванні з нею. При цьому інша людина може виступати і як самоціль (наприклад, потреба у співрозмовникові – слухачі або порадинику), і як необхідна умова виконання комунікаційної діяльності. Важливим моментом при цьому є усвідомлення цієї потреби шляхом вибору конкретної людини, яка в змозі її задовольнити, і встановлення контакту із цією людиною. Спілкування, на думку Ю. Гусєва, передбачає взаємний інтерес обох партнерів, який є запорукою продуктивності спілкування [3, с. 5].

Ю. Гусєв виділяє вербальний і невербальний типи комунікації [3, с. 6]. Вербальна комунікація – це природна звукова мова. Мовлення є найбільш універсальним засобом спілкування. Воно виступає одночасно і як джерело інформації, і як спосіб впливу на співбесідника. Мовленнєва комунікація – це мистецтво, якому потрібно навчатися, вважає Ю. Гусєв. Мовлення пов'язане із розумовою діяльністю людини [3, с. 6].

До невербальних засобів комунікації належать такі знакові системи, як оптикокінестична (жести, міміка, пантоміміка), паралінгвістична (якість голосу, його діапазон, тональність) й екстралінгвістична (паузи, плач, сміх, темп мовлення). Треба також зазначити, що важливу роль у спілкуванні відіграють проксеміка (часова та просторова організація спілкування) та візуальний контакт. Невербальні засоби комунікації відіграють велику допоміжну роль у спілкуванні, а іноді навіть можуть використовуватися самостійно. Вони можуть посилювати або послаблювати вербальний вплив, допомагають виявити такий важливий параметр комунікативного процесу, як наміри його учасників.

Ми бачимо, що досі немає чіткого визначення терміна “комунікація” в сучасній вітчизняній науці. Проте в зарубіжній інтерпретації існує єдиний термін – “комунікація”, який інтерпретується як вид суспільних відносин, зв'язок і взаємодія, як духовний контакт двох і більше індивідів, як процес, що має за мету передачу інформації, як діяльність.

Висновки. Отже, проаналізувавши існуючі погляди на поняття комунікації й узагальнюючи їх, ми можемо зробити висновок, що комунікація – це багатоплановий та соціально зумовлений процес, у ході якого відбувається передача й обмін інформацією між людьми з метою впливу через систему знаків та вчинків і може бути вербальною й невербальною.

Література

1. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А.В. Батаршев. – М. : Владос, 1999. – 175 с.

2. Бутенко Н.Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н.Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 383 с.
3. Гусев Е.В. Культура общения / Е.В. Гусев. – М. : Прогресс, 2002.
4. Зарецкая Е.Н. Деловое общение : учебник : в 2 т. / Е.Н. Зарецкая. – М. : Дело, 2002. – 720 с.
5. Конечкая В.П. Социология коммуникации : учебник / В.П. Конечкая. – М. : Международный ун-т бизнеса и упр., 1997. – 302 с.
6. Сергеечева В. Азы общения / В. Сергеечева. – СПб. : Питер, 2002. – 224 с.
7. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. – Минск : Хорвест, 1998. – 2007 с.
8. Современный словарь по психологии / сост. В.В. Юргун. – Минск : Современное слово, 1998. – 690 с.
9. Социальная психология и этика делового общения : учеб. пособ. для вузов / В.Ю. Дорошенко, Л.И. Зотова, Н.А. Нартов и др. ; под общ. ред. проф. В.Н. Лавриченко. – М. : Культура и спорт : ЮНИТИ, 1995. – 160 с.
10. Томилов В.В. Культура предпринимательства / В.В. Томилов. – СПб. : Питер, 2000. – 368 с.

ПРИХОДЧЕНКО К.І.

РОЛЬ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ЯК ОСВІТНЬОГО ЦЕНТРУ

У процесі формування українського етносу світоглядні функції в суспільстві виконувала, насамперед, релігія. Монастирі, церкви були освітніми центрами в Україні.

Мета статті – розглянути наукові джерела з означуваною тематикою; виокремити суттєві переваги навчання в монастирських, братських школах порівняно з елементарними навчальними закладами; подати характеристику навчальних закладів, що надавали можливість здобути вищу освіту.

Роль церкви в Україні як освітнього центру вивчали Д. Дорошенко, І. Крип'якович, І. Огієнко, В. Шевченко, А. Лотоцький та ін. [1–7]. Вони досліджували найбільш архаїчний тип історичного оповідання, так зване житіє – художньо написану документальну біографію чи Святого, чи того або іншого історичного діяча, котрого також зараховували до лику святих. Саме твори такого жанру були найпоширенішими в навчальних книгах, за якими опановували основи грамоти в монастирських школах, братських школах та елементарних школах.

Найосвіченішою верствою суспільства було духовенство. Про них укладалися зібрання – патерики. Оповідання “Києво-Печерського Патерика” використовують поетику життя, тобто біографію того чи іншого ченця, і поетику легенди. Серед редакцій названої збірки визначаються Арсенівська 1406 р., Касянівська 1460–1462 рр. Патерик – це зібрання повчальних оповідань про отців церкви. Біографічне оповідання мало в нашій літературі свою історію та свій розвиток. У процесі формування українського етносу світоглядні функції в суспільстві виконувала насамперед релігія. Релігійні уявлення накладали свій відбиток на естетичні смаки і морально-етичні уподобання, впливали на жанрову структуру художньої культури.